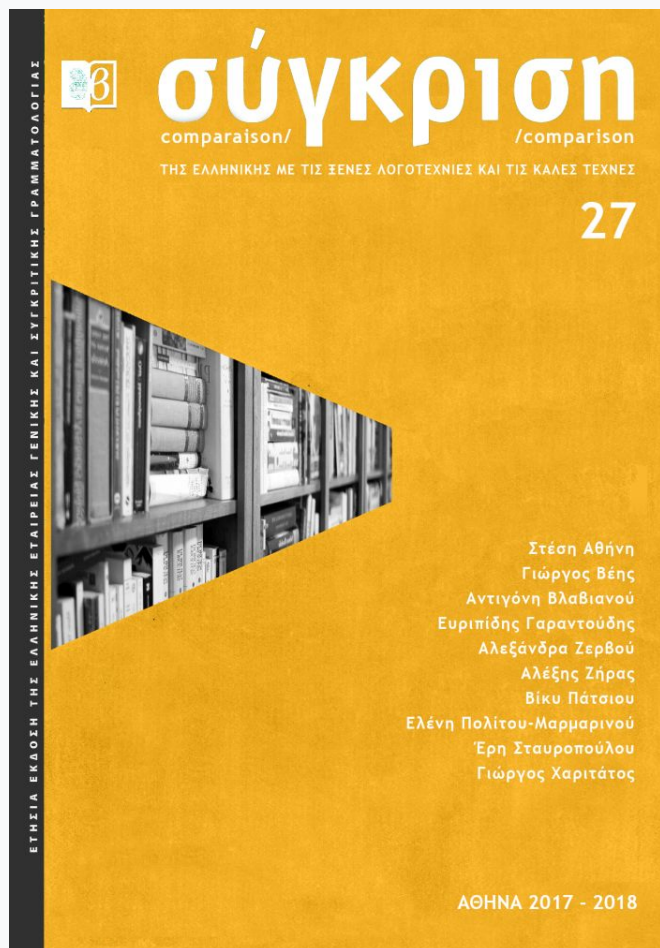


Σύγκριση

Τόμ. 27 (2018)



Τα τρία φεγγάρια στη Ρίβα

Ευριπίδης Γαραντούδης

doi: [10.12681/comparison.20979](https://doi.org/10.12681/comparison.20979)

Copyright © 2019, Ευριπίδης Γαραντούδης



Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γαραντούδης Ε. (2019). Τα τρία φεγγάρια στη Ρίβα. *Σύγκριση*, 27, 34–42. <https://doi.org/10.12681/comparison.20979>

ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ ΓΑΡΑΝΤΟΥΔΗΣ

Τα τρία φεγγάρια στη Ρίβα¹

«Μικρές ψηφίδες για τη μνήμη»· έτσι επιγράφεται η εκδήλωση για τον Κώστα Στεργιόπουλο, τη μνήμη του ως ποιητή, κριτικού και φιλόλογου, τη θύμηση ενός ανθρώπου που δεν υπάρχει πια ανάμεσά μας. Με άλλα λόγια, μας συγκέντρωσε εδώ ο αλγεινός για όσους τον γνωρίσαμε ως μελετητή, δημιουργό και άνθρωπο θάνατος του συγγραφέα. Αυτές οι σκέψεις έφεραν στη μνήμη μου εκείνη την τάση μιας, τώρα πια μακρινής, εποχής που προσπάθησε καλοπροαίρετα να μας πείσει, στο περιβάλλον των λογοτεχνικών σπουδών και ειδικότερα της λογοτεχνικής θεωρίας, ότι ο συγγραφέας έχει πεθάνει. Πιστεύω ότι η μνεία στον Ρολάν Μπαρτ, μεταξύ μας, είναι περιττή. Στο μεταξύ, επειδή από τότε πέρασαν μερικές δεκαετίες, ως συστηματικός αναγνώστης της λογοτεχνίας, της φιλολογίας και λιγότερο της λογοτεχνικής θεωρίας έχω πειστεί, όπως υποθέτω κι εσείς, αν μη τι άλλο οι περισσότεροί σας, ότι η σχετική θεωρία, του Μπαρτ και άλλων, έχει ξεπεραστεί ή και αντιστραφεί· δηλαδή, αν ο συγγραφέας τότε πέθανε ή έστω αργοπέθανε, τα τελευταία χρόνια ξαναζωντανέψε· εννοώ, για να αποφύγω τις μεταφορές, ότι η ζωή του και η ανεπανάληπτη ατομικότητά της ξαναήρθαν ενεργά στο προσκήνιο του τρόπου μας να σκεφτόμαστε και να ερμηνεύουμε τα λογοτεχνικά κείμενα. Να τα σκεφτόμαστε ως τα δημιουργήματα ζωντανών ανθρώπων που κάποια στιγμή, όπως όλα τα βιολογικά όντα, φεύγουν από τη ζωή.

Ακριβώς επειδή ο κάθε συγγραφέας αναπότρεπτα πεθαίνει, επιθυμεί να ζουν τα δημιουργήματά του, αναζωογονημένα κάθε φορά στην ευαισθησία των αναγνωστών του ως συμμετόχων στην αισθητική συγκίνηση που η καλή λογοτεχνία προσφέρει, αναπληρώνοντας, ως έναν βαθμό, τις ελλείψεις της πραγματικής ζωής. Με αφορμή τη θεωρία για τον θάνατο του συγγραφέα και το γεγονός πως σήμερα τιμούμε τη μνήμη αλλά και τη ζωντανή παρουσία του έργου του πεθαμένου Κώστα Στεργιόπουλου, σκέφτηκα, επίσης, το τελευταίο, για την ώρα ακόμα χαμένο –δεν αποκλείεται και οριστικά χαμένο– μυθιστόρημα του Γιώργου Χειμωνά, το *Gertudenhof* ή, στην ελληνική γλώσσα, *Το σπίτι της Γερτρούδης* (ακριβέστερα, *Η αυλή της Γερτρούδης*). Ο Χειμωνάς, σύμφωνα με τις σωζόμενες δικές του γραπτές και εν μέρει δημοσιευμένες μαρτυρίες, είχε συλλάβει αυτό το μυθιστόρημα ως, θα έλεγα, την απόλυτη κατακύρωση της λογοτεχνίας: το σπίτι της Γερτρούδης είναι (ή θα ήταν) το άσυλο όπου κατέφυγαν οι μεγάλοι ήρωες της λογοτεχνίας, όπως, μεταξύ άλλων, ο Άμλετ, η Οφηλία, η Γερτρούδη, ο Μάκβεθ, ο Λάμπρος και η Μαρία (του Σολωμού), η Θωμαή (του ίδιου του Χειμωνά). Στο *Σπίτι της Γερτρούδης* όλοι αυτοί οι λογοτεχνικοί χαρακτήρες ζουν ως οι πραγματικοί άνθρωποι που δημιούργησαν τους φασματικούς ανθρώπους που τους δημιούργησαν. Αν λοιπόν, ο συγγραφέας έχει πεθάνει, η λογοτεχνία, οι ήρωές της και οι κάθε φορά αναγνώστες της είναι οι διαρκώς ζωντανοί, ανακτούν κάθε τόσο ένα είδος πρόσκαιρης αθανασίας.

¹ Επεξεργασμένη και εμπλουτισμένη μορφή του κειμένου που διάβασα κατά την τιμητική εκδήλωση προς τιμήν του Κώστα Στεργιόπουλου «Μικρές ψηφίδες για τη μνήμη». Διατήρησα, ωστόσο, τον προφορικό χαρακτήρα του αρχικού κειμένου.

Μοιράστηκα αυτές τις ίσως κοινότητες, λόγω της γενικότητάς τους, σκέψεις μου μαζί σας ως προοίμιο του τρόπου με τον οποίο θα διαβάσω και θα σχολιάσω τρία πολύ συγγενικά, σε μεγάλο βαθμό ομοιόθεμα, ποιήματα του Στεργιόπουλου, κείμενά του που αλλιώς θα μπορούσαμε να ονομάσουμε ποιητικό τρίπτυχο. Ο κοινός άξονας των ποιημάτων είναι ο τόπος, συγκεκριμένα η παραθαλάσσια Ρίβα, και η παρουσία εκεί του αφηγητή ή ποιητικού υποκειμένου, όπως λέμε οι φιλόλογοι, στη διάρκεια της νύχτας. Όσοι και όσες γνωρίζετε το ποιητικό έργο του Στεργιόπουλου –και είναι προφανές ότι οι περισσότεροι εδώ το γνωρίζουμε– θα σας μιλήσω για τα ποιήματα «Ένα φεγγάρι στη Ρίβα», «Σχόλιο στο φεγγάρι της Ρίβας» και «Χωρίς φεγγάρι στη Ρίβα».

Αλλά πριν σας μιλήσω για τα ποιήματα, θέλω να ανατρέξω σύντομα στην όχι στενή γνωριμία μου με τον άνθρωπο που τα έγραψε, για να ανακαλέσω την εντύπωση που σχημάτισα γι' αυτόν, εντύπωση που κάθε φορά, όταν μιλάμε για τη γνωριμία μας με το πρόσωπο ενός συγγραφέα, αντανακλάται, σαν σε καθρέφτη, σε εκείνον τον ολόκληρο παράλληλο κόσμο που δημιουργούν τα γραπτά του, φιλολογικά ή λογοτεχνικά ή και τα δύο. Ο Στεργιόπουλος, λοιπόν, μου έδινε σταθερά την εντύπωση ενός σχολαστικά επιμελούς ανθρώπου. Δεν τον επισκέφτηκα ποτέ στο σπίτι ή στο γραφείο του, αλλά ήμουν σίγουρος ότι θα είχε μια τόσο καλά οργανωμένη στην τελευταία λεπτομέρειά της βιβλιοθήκη, ώστε να γνωρίζει κάθε στιγμή πού βρίσκεται το οποιοδήποτε βιβλίο και ο ακόμη και πιο μικρός φάκελος. Την ίδια ακριβώς εικόνα της σχολαστικής επιμέλειας δίνουν και τα γραπτά του, ανάμεσά τους και τα ποιήματά του. Σε παλαιότερη μελέτη μου για το ποιητικό έργο του, είχα επισημάνει τέτοια στοιχεία επιμέλειας και συστηματικότητας, ορισμένα από τα οποία, εκ πρώτης όψεως, δείχνουν αδιόρατα.² Αρκεί, π.χ., να κοιτάξει κανείς, με προσοχή, τα τρία εξώφυλλα των τόμων της συγκεντρωτικής έκδοσης των ποιημάτων του. Και στα τρία εξώφυλλα κάτω από τον τίτλο υπάρχει σχέδιο-κόσμημα της Γεωργίας Καμπάνη: το σχέδιο του πρώτου τόμου εικονίζει ένα μισοφέγγαρο, το σχέδιο του δεύτερου τόμου έναν ήλιο που μεσουρανεί και το σχέδιο του τρίτου τόμου έναν ήλιο που δύει στη θάλασσα. Νύχτα ή ανατολή, μεσουράνημα, ηλιοβασίλεμα, λοιπόν. Η εύλογη συμβολική αναγωγή των τριών εικόνων; Νεότητα, μέση ηλικία, γερατειά; αλλιώς, αρχή, μέση, πορεία προς το τέλος.

Περνάω, λοιπόν, στη συνέχεια στα τρία ποιήματα με άξονα τον τόπο της Ρίβας, για να σας αφηγηθώ, προηγουμένως, τη νοερή περιδιάβασή μου στον τόπο τους μετά τον θάνατο του συγγραφέα, στην εποχή της προσώρας επιβίωσης του αναγνώστη. Κι όταν ο αναγνώστης είναι φιλόλογος, δηλαδή επιστήμονας, εργάζεται, όπως πιστεύω και σε όλα τα επιστημονικά πεδία, μέσα από τη διαρκή διελκυστίνδα ανάμεσα σε αυτό που γνωρίζει κι αυτό που αγνοεί, που πάντοτε –το δεύτερο– είναι περισσότερο από ό,τι γνωρίζει. Έτσι κι εγώ, αποφασίζοντας να αναφερθώ στα τρία ποιήματα που τοποθετούνται στη Ρίβα, εύλογα αναρωτήθηκα και έτσι βρέθηκα αντιμέτωπος με το ερώτημα αν η Ρίβα ανάγεται σε κάποιον πραγματικό, οικείο κι αγαπημένο στον ζωντανό συγγραφέα, τόπο, ή αν λειτουργεί εξ αρχής, στο επίπεδο της ποιητικής σύλληψής του, ως ένας τόπος-

² Βλ. Ευριπίδης Γαραντούδης, «Κώστας Στεργιόπουλος: στο μεταίχμιο των τεχντροπιών, ένας προσωπικός ποιητής», *Θέματα λογοτεχνίας*, τχ. 54, Ιανουάριος-Ιούνιος 2015, σ. 19-29.

σύμβολο, εκδοχή εύλογη, σκέφτηκα, για έναν ποιητή που εργάστηκε πολύ, όπως γνωρίζουμε, με γνώμονα τη συμβολοποίηση τόπων, πραγμάτων και αντικειμένων. Στην προσπάθεια, πάντως, να σκεφτώ ερμηνείες προς τη δεύτερη κατεύθυνση, εκείνη του τόπου-συμβόλου, το μυαλό μου πήγε, ίσως ευφάνταστα –μια πολύ συχνά ψευδαισθητική εντύπωση των επιστημόνων είναι ότι σκεφτόμαστε επινοητικά και ευφάνταστα– στην ιταλική λέξη «riva» (όχθη), αλλά και στην ει-
 κασία ότι η Ρίβα των ποιημάτων συμβολοποιεί κάποιον παραθαλάσσιο τόπο ή, ακριβέστερα, κάποια παραθαλάσσια πόλη της Ιταλίας. Γιατί ειδικά της Ιταλίας; Πιθανότατα, η προτίμησή μου προς την Ιταλία οφειλόταν και στην υποκειμενική και συνεπώς ως έναν βαθμό αυθαίρετη για τις επιστημονικές ζητήσεις αγάπη μου για τη συγκεκριμένη χώρα, τον πολιτισμό και τη φυσική της καλλονή. Αλλά, με τις γνωστές εμμονές του θετικιστή ερευνητή, βρήκα, ψάχνοντας στον χάρτη της Ιταλίας, ότι η μοναδική, αν δεν σφάλλω, ιταλική πόλη που περιέχει τη λέξη Riva είναι η Riva del Garda, κωμόπολη στο βόρειο στενό τμήμα της λίμνης Γκάρντα (στα ιταλικά Lago di Garda ή Lago Benaco)· η μεγαλύτερη λίμνη της χώρας, έκτασης 370 τετραγωνικών χιλιομέτρων, στη βόρεια Ιταλία, ανάμεσα στη Μπρέσια και τη Βερόνα, στην επαρχία του Τρέντο. Άραγε, πήγε κάποτε εκεί ο Στεργιόπουλος, αναρωτιόμουν, σε έναν πράγματι δημοφιλή τουριστικό προορισμό, και μήπως αγάπησε αυτό τον τόπο, ώστε τον επισκεπτόταν ξανά και ξανά; Αναλογίστηκα, όμως, στη συνέχεια, με δεδομένο ότι η πράγματι γραφική κωμόπολη Riva del Garda είναι παραλίμνια, πώς θα ήταν δυνατό –για την ακρίβεια θα ήταν απίθανο– αυτός ο τόσο σχολαστικά προσεκτικός και επιμελής στις λεπτομέρειες τόσο της έρευνας όσο και των ποιημάτων του συγγραφέα να επέτρεπε στον εαυτό του, ακόμα και στο πλαίσιο της ποιητικής συμβολοποίησης ενός τόπου, να ονομάσει θάλασσα μια λίμνη; (Παρά το γεγονός, προσθέτω, ότι, βλέποντας την τόσο μεγάλη λίμνη από την ακτή της κωμόπολης της Riva del Garda μπορεί να σου δημιουργηθεί η ψευδαίσθηση της θάλασσας, ιδίως τη νύχτα. Αν μη τι άλλο, αυτή την ψευδαίσθηση δημιούργησε σε εμένα, που δεν έχω μεν επισκεφτεί τη Riva del Garda, αλλά ανέτρεξα σε διαθέσιμα διαδικτυακά βίντεο).

Δεν λησμονώ, παράλληλα, ότι, όντας φιλόλογοι, λιγότερο ή περισσότερο επινοητικοί και ευφάνταστοι, προσπαθούμε να επαληθεύσουμε τα βάσιμα αναγόμενα στον πραγματικό κόσμο λογοτεχνικά στοιχεία ως πραγματικά. Κι όταν δεν καταφεύγουμε στη σχετική βιβλιογραφία, διαδικασία ενδεδειγμένη αλλά επίσης επίπονη και χρονοβόρα, ποιος είναι ο πιο κατάλληλος βοηθός αυτής της προσπάθειας από τον συγγραφέα που δεν έχει πεθάνει; Γι' αυτό η ενδεδειγμένη επιλογή μου θα ήταν να ρωτήσω τον ίδιο τον Στεργιόπουλο αν θα ήθελε να μου απαντήσει στο ερώτημα ποια και πού είναι η Ρίβα των τριών ποιημάτων του. Δυστυχώς, όμως, αυτή η επιλογή ήταν πλέον αδύνατη για εμένα. Έτσι κατέφυγα στα μέσα που διαθέτουμε εμείς οι ζωντανοί, όσο παραμένουμε ακόμα, πριν η γραφή μας ζωντανέψει μετά τον θάνατο (μας) του συγγραφέα (μας), όπως έγραψε ο νεκρός Μπαρτ. Συγκεκριμένα, επικοινωνήσα τηλεφωνικά με την κυρία Στεργιοπούλου και της έθεσα το ερώτημα ποια και πού είναι η Ρίβα. Η απάντησή της, στον πραγματικό κόσμο των ζωντανών της σημερινής εκδήλωσης, είναι αναντίρρητη: η Ρίβα είναι η παλιά ονομασία της συνοικίας στο άκρο της χερσονήσου όπου βρίσκεται η χώρα της Άνδρου· συγκεκριμένα, σχολιάζω, είναι ο ανα-

διαμορφωμένος μέσα στα χρόνια που κύλησαν χώρος που σήμερα ονομάζεται πλατεία του αφανή ναύτη, λόγω του μεγάλου χάλκινου αγάλματος του Μιχάλη Τόμπρου που βρισκόταν εκεί από το 1953. Δυστυχώς, μια νυχτερινή θύελλα το 2000 έριξε και κατέστρεψε το άγαλμα που πάντως αποκαταστάθηκε κατά το δυνατόν πιστότερα στην αρχική μορφή του. Και, πράγματι, σε συνδυασμό με τα όσα πολύ ευγενικά μου αφηγήθηκε η κυρία Στεργιοπούλου, αν ανατρέξουμε, αναπότρεπτο κατάλοιπο κι αυτό ενός επονείδιστου φιλολογικού παρελθόντος, στις βιογραφικές μαρτυρίες του ποιητή, επιβεβαιώνεται η πολύ στενή σχέση του με την Άνδρο και την τοποθεσία της Ρίβας, ανοιγμένη στη θέα του πελάγους. Παραθέτω, λοιπόν, από συνέντευξή του τον Ιανουάριο 2016:

Όταν ήμουνα τεσσάρων χρόνων, χώρισαν οι γονείς μου. Το γεγονός αυτό, με άλλα ονόματα και σε τρίτο πρόσωπο, το έχω περιγράψει στο διήγημα “Το σπίτι”, που βρίσκεται στη συλλογή *Το φτερό και το χώμα*. Αλλά οι πιο δυσάρεστες για μένα συνέπειες ακολούθησαν αργότερα, όταν, δέκα χρονών, βρέθηκα μακριά απ’ τη μητέρα μου στην Άνδρο, όπου ο πατέρας μου ήταν τότε διευθυντής στο εκεί υποκατάστημα της Εθνικής Τράπεζας και όπου έμελλε να δεινοπαθήσω στα χέρια της μητριάς μου – και η ιστορία αυτή υπάρχει στο πρώτο μου βιβλίο με διηγήματα, τους *Πρώτους Αποχωρισμούς*, συγκεκριμένα στο πρώτο και στο τελευταίο διήγημα.³

Στην ίδια συνέντευξη και στην ερώτηση «Πώς καταλάβατε ότι είστε ποιητής;», ο Στεργιόπουλος απάντησε:

Είχα καταστάσεις και διαθέσεις που ήταν ποιητικές, χωρίς να το έχω συνειδητοποιήσει. Τον καιρό που ήμουν στην Άνδρο –όπου φοίτησα στην έκτη δημοτικού και στην πρώτη γυμνασίου– και έχοντας αυτή τη δυσάρεστη ψυχολογική κατάσταση μακριά από τη μητέρα μου, η μόνη μου φυγή ήταν στη φύση και στην ατμόσφαιρα του νησιού. Και αυτό ακριβώς μου έδωσε τη διάθεση να γράψω ποιήματα. Το πρώτο ποίημα που έγραψα ήταν για το κάστρο της Άντρου: *Κάστρο παλιό, απ’ τον άσπλαχνο το χρόνο ρημαγμένο, στέκεις εκεί αμίλητο, ακίνητο, βουβό· της Άντρου ήσουν εσύ στολίδι ακριβό, τώρα ρημάδι σε χτυπάει το κύμα τ’ αγριεμένο*.

Μήπως, αναρωτιέμαι, η πρώτη στροφή ενός σονέτου; Τέλος, πάντα από την ίδια συνέντευξη, εντοπίζω το αυτοβιογραφικό σχόλιο του Στεργιόπουλου στην παρατήρηση του δημοσιογράφου ότι «το μυθιστόρημά σας *Η κλειστή ζωή* έγινε δεκτό με ενθουσιασμό από την κριτική...»:

³ «Κώστας Στεργιόπουλος: “Πιστεύω στη μοναδικότητα της ατομικής ψυχής”», Συνέντευξη στον Κωνσταντίνο Ηροδότου, τχ. 27, *The Books’ Journal*, Ιανουάριος 2016. Ηλεκτρονική δημοσίευση στις 11 Ιανουαρίου 2016: <http://booksjournal.gr/συνεντευξεις/item/1772-κώστας-στεργιόπουλος-«πιστεύω-στη-μοναδικότητα-της-ατομικής-ψυχής»>.

Είναι ένα μυθιστόρημα εμπνευσμένο απ' τις εμπειρίες μου από την Άνδρο. Εκτυλίσσεται στην Άνδρο της περιόδου 1936-39, όταν ήμουν εκεί. Γράφτηκε βέβαια αργότερα, γιατί και πολύ αργότερα πήγαινα στην Άνδρο, είχα δεσμό με το νησί αυτό.

Αυτές, λοιπόν, οι αυτοβιογραφικές μαρτυρίες που με μετέφεραν οριστικά από τη Riva del Garda στη Ρίβα της Άνδρου, με ώθησαν, σε συνδυασμό με την επιθυμία μου να αναζωογονήσω τον πεθαμένο συγγραφέα, να επινοήσω τον εαυτό μου ως τον πραγματικό αφηγητή και σχολιαστή των τριών ποιημάτων του Στεργιόπουλου: αυτή τη φορά είμαι εγώ, ο ακόμα ζωντανός αναγνώστης, που από εκείνο το ίδιο σημείο, την τοποθεσία και πλατεία της Ρίβας στην Άνδρο, παρατηρώ τη θάλασσα και την ενδοχώρα της πόλης σε τρεις διαφορετικές στιγμές της προσωρινής ζωής μου, όπως αυτές φανερά αντιστοιχούν στα τρία ποιήματα, τη νεότητα, τη μέση ηλικία και τα γερατειά.

Ξεκινώ λοιπόν, διαβάζοντάς σας το ποίημα «Ένα φεγγάρι στη Ρίβα»:

Βγήκες βρεγμένο από τα κύματα
και ξύπνησες τ' ακίνητα νερά,
και ξάφνιασες τα ασάλευτα νερά.

Μη με κοιτάξεις έτσι. Σε φοβάμαι.

Βγήκες βρεγμένο τα μεσάνυχτα απ' το πέλαγος 5
και λάμπουνε και τρέμουν τα νερά,
–μια ίσια γραμμή που αστράφτει, τα νερά...

Αθόρυβα που λάμπεις κι ανεβαίνεις,
κόκκινο ασήμι φλωροκαπνισμένο,
άπλετο φως που απλώνεις κι ανεβαίνεις 10
μες στη βαθιά ησυχία τ' ουρανού!
...Και μπαίνεις απ' τα μαύρα παραθύρια
στα γκρεμισμένα σπίτια του θανάτου,
και ψάχνεις για να βρεις αραχνιασμένο
τον ύπνο που κοιμήθηκε στα θάμνα, 15
σκόνη του ονείρου, χάος τ' ουρανού.

Ο άνεμος που σωπαίνει έχει φορέσει,
μυστηριακός, κι αυτός το φόρεμά σου,
κι εκεί, στα δυο βουνά, μες στην κοιλάδα,
σταχτιά φαντάσματα έχουν βγει απ' την καταχνιά. 20
Μην πέφτεις πια χλομό σ' αυτούς τους τοίχους,
μη σπάξεις μ' αστραπές σ' αυτά τα τζάμια.
Στάσου μονάχα κι άκου αυτό τον ήχο
στην ερημιά· απ' το φως σου μια σταγόνα,
σα μέταλλο, άκου: στά-

ζει μια σταγόνα
μες στ' ουρανού την άσπρη παγωνιά.

25

Τι με κοιτάζεις έτσι; Σε φοβάμαι.
Αφού το ξέρεις: δε θα σου ξεφύγω.⁴

Το «Ένα φεγγάρι στη Ρίβα» έχει περιληφθεί στη συλλογή μου *Τα τοπία του φεγγαριού* το 1955. Ήμουν νέος ακόμα, είκοσι εννέα ετών τότε, όταν την εξέδωσα, και το ποίημα γράφτηκε όταν ήμουν ακόμα νεότερος. Επρόκειτο ουσιαστικά για την πρώτη συλλογή μου, μετά τα *Χινοπωρινά*, το ποιητικό βιβλίο μου του 1943, που αργότερα αποκήρυξα, για λόγους που έχω εξηγήσει αλλού. Όπως έχω πει σε συνέντευξή μου, τα ποιήματα της συλλογής *Τα τοπία του φεγγαριού* γράφτηκαν στα χρόνια 1944-1954 και ανάγονται και σε βιώματα ακόμα παλαιότερων χρόνων. Το ποίημα «Ένα φεγγάρι στη Ρίβα», αν και η σκηνογραφία του εντοπίζεται σε έναν γεωγραφικό τόπο, τη Ρίβα της Άνδρου, τη βραχώδη ακτή της μέσα στη νύχτα, καθώς ανατέλλει το φεγγάρι και στυλβώνει με την παγωμένη νέκρα του τα πάντα, παρουσιάζει αρκετά γνωρίσματα που το συνδέουν με την ποιητική παράδοση που με σημάδευε τότε, τον συμβολισμό και τον μετασυμβολισμό: το κεντρικό του εικονιστικό στοιχείο, το νυχτερινό φεγγάρι, είναι ένα πρόδηλο σύμβολο του σκοτεινού εσωτερικού κόσμου του ποιητικού υποκειμένου, δηλαδή του εαυτού μου εκείνη την εποχή· η σταθερή στο ποίημα αποστροφή προς το φεγγάρι έλκει την καταγωγή της, όπως λέμε εμείς οι φιλόλογοι, από μια πολύ μακρά παράδοση· αρκετές επιμέρους εικόνες (όπως στους στ. 13, 15, 17-18 και 20), κατάγονται από τη συμβολιστική παράδοση της γενιάς του 1880 και εκείνης του 1920· η ρυθμική οργάνωση του ποιήματος (ελευθερωμένος στίχος ιαμβικού μέτρου, με διακύμανση ανάμεσα στον δεκασύλλαβο και τον δεκατετρασύλλαβο, με τους περισσότερους στίχους –για την ακρίβεια, τους 21 από τους 28– να είναι ενδεκασύλλαβοι,⁵ αρκετές επαναλήψεις λέξεων, σποραδικές ομοιοκαταληξίες) το συνδέει με την ποίηση του αυστηρά έμμετρου στίχου. Θυμίζω ότι παλαιοί φοιτητές μου και αργότερα δόκιμοι φιλόλογοι και πανεπιστημιακοί συνάδελφοι δεν λησμόνησαν τα μαθήματα μετρικής που δίδασκα ως νεαρός λέκτορας στην έδρα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών μέχρι το 1969. Διαβάζοντας το «Ένα φεγγάρι στη Ρίβα», σήμερα, από την απόσταση του χρόνου, θέλω να πιστεύω ότι δεν έχει χάσει την αισθητική ζωντάνια του, αν και ίσως επιβαρύνεται από μίαν αίσθηση παλαιότητας που προκαλεί η μάλλον ευθύγραμμη σύνδεσή του με την ποιητική παράδοση. Τέλος, να σημειώσω ότι, αν και στο ποίημα κυριαρχεί, εκτός από το φεγγάρι, η σκηνογραφία του φυσικού τοπίου, αξίζει να προσεχθούν, ιδίως από τους νεότερους αναγνώστες, εκείνα τα «μαύρα παραθύρια», τα «γκρεμισμένα σπίτια του θανάτου», οι «τοίχοι», τα «τζάμια», όσο κι αν μπορούν κι αυτά να αναγνωστούν ως συμβολικά στοιχεία. Η αλήθεια είναι ότι, συνάμα, ανακαλούν πραγματικές οδυνηρές μνήμες από την Άνδρο των νεανικών μου χρόνων. Μην ξεχνάμε πως μιλάμε για την εποχή της Κατοχής και, στη συνέχεια, του Εμφυλίου. Και πόσοι από τους νεότερους θα ξέ-

⁴ Κώστας Στεργιόπουλος, *Τα ποιήματα Α', 1944-1965*, ό.π., σ. 63-64.

⁵ Οι στίχοι που δεν είναι ενδεκασύλλαβοι είναι οι 1, 2, 3, 5, 6, 7 και 20.

ρουν για τα κατεστραμμένα εμπειρικά; Τον Σεπτέμβριο του 1943, όταν η Ιταλία συνθηκολόγησε, οι Ιταλοί της Άνδρου δεν παραδόθηκαν. Τότε οι Γερμανοί έστειλαν καΐκια με στρατό και κανονιοβόλησαν την πόλη. Στις 23 Σεπτεμβρίου του '43 κατέστρεψαν τα αρχοντικά των Εμπειρικών της Πλακούρας και τα αρχοντικά της Ρίβας.

Ας περάσουμε στο δεύτερο ποίημα, το «Σχόλιο στο φεγγάρι της Ρίβας». Αυτό είναι από τη συλλογή μου *Η σκιά και το φως*, δημοσιευμένη το 1960:

Να 'μαι και πάλι εδώ, κι αντίκρυ μου όλα αυτά:
το κάστρο, το φεγγάρι, η ερημιά
και, γύρω-γύρω, αυτά τα κάγκελα·
η ίσια, τρεμάμενη γραμμή μες στα νερά
κι η μυρωδιά της θάλασσας.

5

Γαλήνη και σιγή, σα νεκρική,
πρώτη φορά που φτάνει ως την ψυχή,
χωρίς να την τρομάζει.
Έχουνε φιλιωθεί
οι άνεμοι, τα νερά κι οι λογισμοί μου.

Α, υπάρχω ακόμα, υπάρχω, εδώ σε μια γωνιά. 10
Μακάβριο φως, δε με ταραξείς πια.⁶

Το «Σχόλιο στο φεγγάρι της Ρίβας», αν και δεν απέχει πολλά χρόνια από το «Ένα φεγγάρι στη Ρίβα», είναι συντομότερο και εκφραστικά λιτότερο ποίημα, σε σχέση με το προηγούμενό του, αυτό που σχολιάζει. Λειτουργεί ως ένα δείγμα της τεχνοτροπικής εξέλιξής μου, πιστεύω. Η εξάρτηση από τη συμβολιστική παράδοση έχει μειωθεί, καθώς, αν παρατηρήσει κάποιος προσεκτικά, εμφανίζεται μόνο στη μεσαία στροφική ενότητα. Ρυθμικά το ποίημα ακολουθεί τα χνάρια του προηγούμενου, καθώς είναι κι αυτό γραμμένο σε ελευθερωμένο στίχο με ιαμβικό μέτρο, με διακύμανση ανάμεσα στον οκτασύλλαβο και τον δωδεκασύλλαβο, με τους περισσότερους στίχους να είναι οξύτονοι δεκασύλλαβοι, ενώ αισθητές είναι και οι ομοιοκαταληξίες, αν και διακριτικές, όντας σε οξύτονες καταληξίες. Το «Σχόλιο στο φεγγάρι της Ρίβας» αποδίδει μια πιο απτή αίσθηση της πραγματικότητας απ' ότι το σχολιαζόμενο ποίημα, χωρίς, όμως, θέλω να πιστεύω, να χάνει σε εσωτερικότητα και δραματική ένταση. Εξάλλου, την απόσταση αυτού του ποιήματος από την κάποια εκφραστική θολότητα και την ασάφεια του μετασυμβολιστικού κλίματος ενισχύει, ήδη από τον τίτλο του, ο μετακειμενικός, όπως λένε οι νεότεροι φιλόλογοι, χαρακτήρας του ως σχολίου ενός άλλου ποιήματος. Από την πιο υποκειμενική σκοπιά μου, αυτό που σίγουρα αλλάζει είναι το εσωτερικό τοπίο, το ψυχοσυναισθηματικό στίγμα: από την αίσθηση απειλής του πρώτου ποιήματος περνά στη συμφιλίωση με τον εξωτερικό και τον εσωτερικό κόσμο, στη μετάβαση σε μια αίσθηση γαλήνης, που ίσως να

⁶ Βλ. Κώστας Στεργιόπουλος, *Τα ποιήματα Α', 1944-1965*, ό.π., σ. 95.

οφειλόταν, σκέφτομαι τώρα, στο βάδισμά μου προς ό,τι ο Παλαμάς θα έλεγε «μισοκοπιά», τη μέση ηλικία.

Το τρίτο ποίημα είναι το «Χωρίς φεγγάρι στη Ρίβα»:

Μέσα απ' τη σκοτεινιά της θάλασσας δε βγαίνει πια μήτε το φεγγάρι,
ακόμα κι αν περιμένεις ως τα μεσάνυχτα.

Μονάχα ο αέρας φέρνει απ' το πέλαγος μια ψυχρή νυχτερινή πνοή,
θαρρείς και σου στέλνει πίσω η θάλασσα τη σκοτεινή ψυχή της.

Πόσα να 'χουνε μείνει άραγε ακόμη 5
από τα ποσοστά της αυταπάτης;
Κι εδώ τα βράδια, όσο νυχτώνει, βαραίνουν.
Ύστερα, γίνονται από μόλυβδο
και πέφτει γύρω μαύρο σκοτάδι.

Ο ασάλευτος ίσκιος του κάστρου. Η σκοτεινιά του πελάγου. 10

Πού να βρεις πια λόγια να χτυπάνε πιο σκληρά,
τόσο σκληρά τώρα ο ίδιος χτυπημένος!
Κι ο άγγελος στην πόρτα του κοιμητηριού σπασμένος τόσα χρόνια,
με το χέρι κάτω απ' το σαγόνι.
Ο άλλος να δέεται σμίγοντας τα χέρια, 15
μορφάζοντας με φαγωμένη την όψη.

Ακίνητα που έμειναν εδώ τα πράγματα!
Ένας μαντρότοιχος, μια πόρτα σιδερένια.
Λες κι είναι να μείνουν έτσι αιώνια.

Μα εσύ δε θέλεις τίποτ' άλλο απόψε παρά να φυσάει αυτός ο αέρας 20
από τα σκοτεινά βαθιά νερά,
ξεσηκώνοντάς σου τις σκέψεις.
Σα να περιμένεις ψυχές από τον άλλο κόσμο.⁷

Ναι, αυτό το ποίημα γράφτηκε σε απόσταση 31 ετών από το δεύτερο, καθώς υπάρχει στη συλλογή *Ο ήλιος του μεσονυχτίου* το 1991. Είχα φτάσει στα 65, όταν την εξέδωσα. Το «Χωρίς φεγγάρι στη Ρίβα» συμπυκνώνει χαρακτηριστικά της όψιμης και ώριμης ποιητικής περιόδου μου. Εδώ επιδιώκω έναν αψιμυθίωτο ρεαλισμό που δεν φοβάται την κυριολεξία, είτε το ποιητικό υποκείμενο μιλά για τα φυσικά στοιχεία και το έρημο κοιμητήριο είτε για την υπαρξιακή αγωνία του. Ο στίχος είναι άρρυθμος και ο λόγος κουβεντιαστός. Τα λόγια, ακόμα κι αυτά της ποίησης, δεν επαρκούν (στ. 11) κι οι συμβολιστικοί άγγελοι της παλαιότερης ποίησης μου έχουν γίνει εκείνοι των σπασμένων αγκαλιμάτων σ' ένα ερημικό κοιμητήριο (στ. 13-16), που πλέον δεν λειτουργεί ως σύμβολο, αλλά ως ρεαλιστική υπόμνηση του επαπειλούμενου θανάτου μου. Αν προσέξει κανείς, στο ποίημα

⁷ Κώστας Στεργιόπουλος, *Τα ποιήματα Γ', 1983-2005*, ό.π., σ. 13-14.

αυτό φεύγω από την ακτή της Ρίβας και τη θέα της θάλασσας, κινούμαι προς το εσωτερικό της ενδοχώρας, φτάνω στο νεκροταφείο. Είναι, βέβαια, το Παλιό Κοιμητήριο Χώρας Άνδρου, με τα πολύ όμορφα γλυπτικά έργα που διακοσμούν τα ταφικά μνημεία του. Από όσους επισκέπτονται την Άνδρο, ποιος πάει πια εκεί; Κι όμως είναι από τα πιο αξιοθέατα σημεία της χώρας. Με τον λευκό μαντρότοιχο, τη σιδερένια πόρτα κι τις συστάδες των ψηλών δέντρων. Και τι να σχολιάσω, τέλος, για τον καταληκτικό στίχο, «Σα να περιμένεις ψυχές από τον άλλο κόσμο.»; Μου φαίνεται ότι εδώ σαν να ξαναγυρνώ στην Νέκυια της *Οδύσσειας* μέσα κι απ' τη φωνή του Γιώργου Σεφέρη. Ας θυμίσω, τέλος, ότι γι' αυτό το ποίημα ο πολύ νεότερός μου φιλόλογος Ευριπίδης Γαραντούδης έγραψε ότι «Εδώ η ποίηση του Στεργιόπουλου σφραγίζει τη βαθύτερη ποιότητά της, τη γνήσια ειλικρίνεια των ψυχικών καταστάσεων και αισθημάτων».⁸

Τέλος πάντων, με λίγα λόγια, από τη συνεξέταση του τριπτύχου των ποιημάτων μου πιστεύω ότι φανερώνεται πώς εξελίχθηκε η ποίησή μου μέσα στον χρόνο, διατηρώντας βασικά τον ίδιο ψυχοσυναισθηματικό πυρήνα, τον αρνητικό πυρήνα, αλλά και εκλεπτύνοντας τα εκφραστικά μέσα της. Ας θυμηθώ τι είχα πει στο τέλος μιας συνέντευξής μου πριν τρία χρόνια, το 2015, στον νεαρό λογοτέχνη και κριτικό Γιώργο Πολ. Παπαδάκη, όταν με ρώτησε για το πώς βλέπω τη συνολική πορεία μου στη λογοτεχνία. Του απάντησα: «Ό,τι κυρίως με ικανοποιεί είναι πως, από τα πρώτα γυμνασιακά μου χρόνια και με οποιεσδήποτε συνθήκες, δεν έπαψα να δουλεύω στον χώρο της λογοτεχνίας, της κριτικής και της φιλολογίας. Συμβαίνει, βέβαια, να μένει κανείς περισσότερο, λιγότερο ή και καθόλου ικανοποιημένος από κάτι συγκεκριμένο που γράφει, είτε ποίημα, είτε πεζό ή και κριτικό κείμενο. Αλλά ικανοποιημένος από το σύνολο της πορείας του είναι μια άλλη ιστορία...».⁹

Θα φανερώσω ότι τώρα τελευταία μού γεννήθηκε η επιθυμία να γράψω ένα ακόμα ποίημα για τη Ρίβα και το φεγγάρι της. Γιατί το ξεκίνησα στη φόρμα του σονέτου; Και σε δεκαπεντασύλλαβο! Μήπως επειδή ξαναθυμήθηκα την ποιητική μου αφετηρία; Ιδού η πρώτη του στροφή:

Νύχτα δεν βγαίνει πια φεγγάρι πάνω από τη Ρίβα.
Μοιάζει ν' απολιθώθηκε στη σκόνη του ουρανού.
Και τα νερά της θάλασσας ακινητούν σαν στοίβα
χαρτιών γραμμένων με τη σινική μελάνη νου

Ίσως το συνεχίσω. Κι ίσως είναι καλή η ιδέα ενός φίλου να πάω, κάποια στιγμή, στην ιταλική πόλη Riva del Garda.

⁸ Βλ. Ευριπίδης Γαραντούδης, «Κώστας Στεργιόπουλος: στο μεταίχμιο των τεχνοτροπιών, ένας προσωπικός ποιητής», *ό.π.*, σ. 26.

⁹ Όσο γνωρίζω, αυτή η συνέντευξη έμεινε ανέκδοτη.